

How important is the electoral function of political parties in the election process: theoretical and legal views and national practice

Ikhtiyor BEKOV¹

Tashkent State Law University

ARTICLE INFO

Article history:

Received February 2021

Received in revised form

20 February 2021

Accepted 15 March 2021

Available online

5 April 2021

Keywords:

political party,
electorate,
electoral function,
electoral platform,
program of a political party.

ABSTRACT

The article examines the role of political parties in the electoral culture of society, electoral technologies, peculiarities of working with voters in the electoral process, the order, forms and methods of implementing the electoral functions of political parties. The author notes that in Uzbekistan not enough attention is paid to the use of the electoral functions of political parties, there are gaps in the legislation on this issue.

The author argues that the main direction of improving domestic practice and legal solutions to these issues is the effective use of information technology.

2181-1415/© 2021 in Science LLC.

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Сиёсий партияларнинг электорал функцияси сайлов жараёнида қанчалик муҳим: назарий-ҳуқуқий қарашлар ва миллий амалиёт

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

партия,
сиёсий партия,
электорат,
электорал функция,
сайлов олди платформа,
сиёсий партиянинг
дастури.

Мазкур мақолада сиёсий партияларнинг жамият электорал маданиятида тутган ўрни, сайлов технологиялари, сайлов жараёнида сайловчилар билан ишлашнинг ўзига хослиги, сиёсий партияларнинг электорал функцияларини амалга ошириш тартиби, шакллари ва усуллари тадқиқ қилинган. Муаллиф Ўзбекистонда сиёсий партияларни электорал функцияларидан фойдаланиш масалаларига етарлича

¹ PhD in Law, Associate Professor of the Department of Tashkent State Law University, Tashkent, Uzbekistan
E-mail: ikhtiyorbekov@gmail.com
Orcid: 0000-0001-5367-7523

эътибор қаратилмаётганлиги, қонунчиликда бу борада бўшлиқлар мавжудлигини таъкидлайди.

Муаллиф ушбу масалаларни ҳуқуқий ечимини топишда миллий амалиётни такомиллаштиришда асосий йўналиш ахборот технологияларидан самарали фойдаланиш зарур деган қатъий позицияни илгари суради.

Насколько важна электоральная функция политических партий в избирательном процессе: теоретико-правовые взгляды и национальная практика

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

партия, политическая партия, электорат, электоральная функция, избирательная платформа, программа политической партии.

В статье исследуются роль политических партий в электоральной культуре общества, избирательные технологии, особенности работы с избирателями в избирательном процессе, порядок, формы и методы реализации электоральной функций политических партий. Автор отмечает, что в Узбекистане недостаточно внимания уделяется использованию избирательных функций политических партий, есть пробелы в законодательстве по этому вопросу.

Автор утверждает, что основным направлением совершенствования отечественной практики и правовых решений этих вопросов является эффективное использование информационных технологий.

Халқаро сайлов стандартлари ва ривожланган давлатлар тажрибасида сиёсий партияларнинг электорат билан ишлаш йўналишлари, усуллари ва шакллари бўйича турли хил ҳуқуқий механизмлар мавжуд. Ушбу ҳуқуқий қоидалар ва механизмлар орасида фуқароларнинг хоҳиш-иродасини эркин ифода этиш, ҳокимият органларини сайлаш, давлат фаолиятининг тийиб туриш ва улар устидан кучли жамоатчилик назоратини ўрнатиш, сиёсий кучларга тенг имкониятлар ва шароитлар яратиш орқали озчиликни манфаатларини камситмасликка қаратилган чора-тадбирларни белгилашни алоҳида кўрсатиб ўтиш зарур.

Мазкур қоидалар ва механизмларнинг фундаментал асосини оптимал давлат ҳокимиятини шакллантиришнинг энг мақбул демократик усули –сайловлар ташкил қилади.

М.Миракулов тўғри таъкидлаб ўтганидек, “демократик тараққиёт йўлидаги давлатларда сайловда қатнашиш фуқароларни оммавий ҳокимият муносабатларига жалб қилишнинг муҳим шаклларида бирига айланмоқда, шунинг учун сайловларнинг аҳамияти беқиёсдир” [1. Б. 24-25]. Мазкур қараш асосида муаллиф фуқароларнинг оммавий ҳокимият ишларини бошқаришда сайлов энг демократик усул эканлигини урғу беради. Ушбу фикрга тўлиқ қўшилиш мумкин.

Бугунги кунда мамлакатимизда сиёсий партияларнинг давлат ҳокимияти вакиллик органларини сайлаш жараёнида ва ҳокимиятни бошқаришда тенг ва эркин иштирок этиш ҳуқуқининг конституциявий кафолатларини янада такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Сиёсий партияларнинг давлат ишларини бошқаришда иштирок этиши уларнинг давлат ҳокимияти органларини ташкил қилиш жараёнига, оммавий бошқарув ва қонун ижодкорлиги фаолиятига жалб қилинишдаги энг самарали усули ҳисобланади.

Давлат ҳокимияти вакиллик органларининг демократик шаклланиши жараёни кўп жиҳатдан давлат ҳаётида сиёсий партиялар ролининг ошиши, конституциявий тузумнинг асоси сифатида сиёсий хилма-хилликнинг ривожланиши билан боғлиқ. Мазкур уч жиҳат бир-биридан ажралмас ва бир-бирини тўлдирувчи саналади. Гарчи Ўзбекистон Республикасининг “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги қонунинг 5-моддасида давлат ва партияларнинг бир-бирининг фаолиятига ўзаро аралашини тақиқласа-да, айнан сиёсий партияларнинг сайловларда иштирок этиши конституциявий сиёсий ва мафкуравий хилма-хилликни таъминлаш тўғрисидаги қоидаларни ривожланишига хизмат қилади.

Мамлакатимизда қарор топган бугунги кўп партиявийлик тизими боис, турли сиёсий қарашлар ва ғояларга эга бўлган партияларни сайловларда давлат ҳокимиятининг вакиллик органларига ўз номзодларини кўрсатиш шаклида давлат ишларини бошқаришда иштирок этади [2. Б. 143].

Мутахассис олимларнинг баъзилари сиёсий партияни, бир томондан, “партия – ташкилот” сифатида, иккинчи томондан, “сайловчилар партияси” сифатида таърифлайдилар. Масалан, Э.Доунснинг таърифига кўра: партия – бу “ташкил этилган сайловларда лавозимларга эга бўлиш орқали давлат аппаратини бошқаришни истаган одамлар жамоасидир”. [3. Б. 3]

Ривожланган давлатларда сиёсий партиялар ва уларнинг электорат билан ишлаш усуллари, уларнинг шакллари бўйича кўплаб тадқиқотлар ўтказилган. Шулардан сўнги йилларда эълон қилинган тадқиқотларга эътибор қаратсак, сиёсий партия ва электоратнинг узвий алоқаси, партиянинг жамиятдаги сиёсий плюрализмни ривожлантиришдаги ўрни бўйича салмоқлик тадқиқотлар ўтказилганлигини қайд этиш зарур.

Хусусан, Y.Mersel – сиёсий партияларнинг тарқатиб юборилиши, улар фаолиятини тугатилишини ички демократиянинг ҳал қилиши зарур бўлган муаммоси эканлигини таҳлил қилган бўлса [4. Б. 84-113], R. C.Wigton ўз тадқиқотида АҚШда мавжуд сиёсий партиялар дастурлари ва мақсадларининг мамлакат конституциясига қанчалик мослиги масаласини кўриб чиқиб, судлар томонидан сиёсий партияларнинг дастурий мақсадлари ёки электорат манфаатлари АҚШ конституциясига зид келган ҳолатларда уни судлар томонидан бекор қилиш зарурлигини қайд этади [4] (бу ўринда зид келган ҳолатлар деганда конституциявий тузумга қарши партиялар эмас, балки мақсадларини умумконституциявий принципларга зидлиги назарда тутилмоқда – муаллиф изоҳи).

Сиёсий партияларнинг электорат манфаатлари нафақат ривожланган давлатлар балки демократик ривожланиш жараёнини бошидан кечираётган Африка давлатлари мисолида ҳам таҳлил қилинган. Хусусан, С. М.Fombad Африкада конституционализмни таъминлашда ва конституциявий ҳуқуқларни амалга оширишда юзага келаётган муаммоларни ҳал қилувчи асосий восита сифатида сиёсий партияларни кўрсатиб ўтади [6. Б. 1-45].

R.Gabryszak ўз тадқиқотида Польшада сиёсий партияларнинг электоратнинг ижтимоий масалаларини ҳал қилиш бўйича позицияларини ҳар сайлов йилида ўз

дастурларида ўзгариш динамикасини таҳлил қилган ҳолда, ушбу жараёнларнинг ҳар бир сайлов йилидаги мамлакат иқтисодий-ижтимоий ривожланиш даражаси, молиявий-иқтисодий шарт-шароитларга мос ҳолда ўзгаради деган қарашни илгари суради [7. Б. 95].

Сўнги йилларда ҳам сиёсий партияларнинг ҳуқуқий мақоми ва айниқса мамлакатни ривожлантиришдаги ўрни бўйича бир қатор мақолалар эълон қилинган.

Жумладан, O.Heath, A.Ziegfeldлар ўз мақолаларида Ҳиндистонда сайловларнинг ҳар даврда ўзгарувчанлиги, ушбу жараёнларга сиёсий партияларнинг кириб келиши ва ўз фаолиятларини тугатишига баҳо берган ҳолда, сиёсий партиянинг мавжудлиги унинг қарашларини айнан қайси электорат манфаатларига мослиги билан боғлиқлигида деган хулосани илгари суришган [8. Б. 570].

Юқоридагилардан ташқари A.Sethia [9. Б. 1-32], R.Albert, J. I.Colon-Rios [10], J. M.Mbaku [11], W.Wagner [12. Б. 20-41], V.Gamurari [13. Б. 13], J.Bugajski [14] ва бошқаларнинг ҳам сиёсий партияларнинг мақоми, электорат манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган фаолияти эволюциясига бағишланган тадқиқотлари йирик илмий журналларда эълон қилинган.

Мисол учун, M.Steven томонидан 2020 йилда 1824 йилдан буён илмий мақолалар ва таҳлилий материаллар эълон қилиб борадиган Manchester University Press журналида ўзининг монографик тадқиқотини эълон қилган. Ушбу тадқиқот ишида Европа консерваторлари ва ислохотчилари 2014 йилдан 2019 йилгача либераллар, яшиллар ёки радикал чап ва ўнг қанот фракцияларига қараганда кўпроқ депутатларга эга бўлсада, сиёсатчилар ва жамоатчилик томонидан қўллаб-қувватланмаслик сабаблари таҳлил қилинган [15]. Ушбу тадқиқот иш орқали Европада сиёсий партияларни раванқ топишида электорат манфаатларини ўз етарли эмаслигини тушуниб етиш мумкин.

A. Djou ва M.Quintarti томонидан аёлларни сиёсий партиялардаги фаолияти, уларнинг иштирок этиш даражасига ҳуқуқий баҳо берилган ҳолда, сиёсий партияларнинг электорал функцияларини муваффақиятли бажарилишида аёлларнинг ўрни чоракда сезиларли аҳамият касб этганлиги кўрсатиб ўтилган [16. Б. 601-610].

Ўтган асрда ўтказилган тадқиқотларда сиёсий партияларнинг электорал самарадорлик даражаси ва уни баҳолаш масалалари бўйича бир қатор фундаментал фикрлар илгари сурилганлигини қайд этиш зарур. Жумладан, К.Дешоуер овозларнинг сони билан ўлчанадиган “электорал самарадорлик” ва ҳукумат таркибида иштирок этиш ҳамда етакчилик билан ўлчанадиган “сиёсий самарадорлик”ни ажратиш кўрсатади [17. Б. 6]. Ушбу тадқиқотчи фикрига қўшилган ҳолда, мазкур икки самарадорликни бир-бири билан узвийлигини унутмаслик зарур, деб ҳисоблаймиз. Сабаби, “электорал самарадорлик” ўз навбтида ҳукуматни бошқариш ва сиёсий етакчиликни таъминлайдиган “сиёсий самарадорлик”ни таъминлашга хизмат қилади.

Партология соҳасидаги таниқли эксперт К.Жанда сиёсий партиянинг функцияларига тўхталар экан, ушбу ташкилотни “ўз вакиллари томонидан давлат лавозимларини очикдан очик эгаллашга йўналтирилган ташкилот”, деб таъриф беради [18. Б. 32]. В.Е.Чиркиннинг сўзларига кўра, партияларнинг кўплаб муҳим

хусусиятларидан бири – сиёсий ҳокимиятни эгаллаш, ҳокимият органларини шакллантиришда иштирок этишдир [19. Б. 125-126].

Дарҳақиқат, сиёсий партиялар фақат маълум ижтимоий манфаатларни ифодалаш ва ҳимоя қилишда қатнашибгина қолмай, балки улар учун асосий вазифа электорал манфаатларидан келиб чиққан ҳолда давлат даражасидаги қарорларни қабул қилиш ва амалга оширишда ҳам иштирок этишдир.

Мазкур иштирок этиш моҳиятан сайлов якунига кўра уларнинг вакиллик органларида эгаллаган ўринларга боғлиқ бўлиб, сиёсий партиялардан электорал самарадорлик кўрсаткичларини ошириш бўйича доимий изланишларни ўтказишни тақозо этади. Шу боис, сиёсий партияларнинг сайловларда иштироки парламентдаги кўпчилик ўринларни эгаллаш, ҳукуматни шакллантириш ёки уни тузишда иштирок этиш ва сайловлар йўли билан давлат ҳокимияти учун курашишда ифодаланади.

Сиёсий партияларнинг давлат ҳокимияти учун кураши уларнинг сиёсий рақобатлашувини акс эттиради. Партияларнинг муҳим вазифаси – алоҳида фуқароларнинг, ижтимоий қатламлар ва манфаатдор гуруҳларнинг манфаатларини ўзларининг умумий сиёсий манфаатларига айлантиришдан иборатдир. Партиялар ва сайлов тизимлари орқали фуқароларнинг энг муҳим сиёсий ҳуқуқлари рўёбга чиқади. Россиялик тадқиқотчи Е.А.Волкованинг таъкидлашича, партиялар сиёсий ҳокимият амалга ошириши механизмида фаол иштирок этади ёки унга билвосита таъсир кўрсатади [20. Б. 6].

Сиёсий партияларнинг ҳуқуқий мақоми ва фаолиятини ўрганувчи тадқиқотчилар партияларнинг электорал функцияга алоҳида эътибор қаратишади. Шу билан бирга, улар илмий билишнинг махсус усули –функционал ёндашувдан кенг фойдаланадилар. Шундан қилиб чиққан ҳолда, функционал ёндашувнинг баъзи вакиллари партиянинг функциясини кенг маънода: “... маълум бир ижтимоий ёки сиёсий мақсадга эришиш” [21. Б. 5] ва тор маънода: “... сайловлар орқали ёки сайловларга қўшимча равишда сиёсий ҳукмронликни амалга ошириш учун халқнинг берган ваколатларини ёки унинг бир қисмини кенгайтириш истаги ҳамда сиёсий бошқарувни давом эттириш” [22. Б. 3-4] ни тушунишади.

Сиёсий партияларнинг асосий функцияси сиёсий фаолиятни легитимлаштириш, жамият ва давлатнинг турли гуруҳлари ўртасида ўзаро келишувни излаш, ижтимоий жараёнларни мувофиқлаштириш, демократик асосда оммавий ҳокимият органларини сайлов йўли билан шакллантиришда иштирок этишдан иборат.

Сўнгги функция, одатда, *электорал функция* деб ҳам номланади. Ушбу функцияни амалга оширган замонавий сиёсий партиялар демократик сайлов (электорал) амалиётининг муҳим факторига (элементи) айланиб бормоқда.

Илмий адабиётлар шаклланган нуқтаи назарга кўра, *электорат* ибораси (лот. “elector” – сайловчи, инг. “electorate” – сайловчилар жамоаси, сайлов корпуси) – муайян давлат, маъмурий-худудий бирлик ёхуд сайлов округидаги жами сайловчилар мажмуаси, деган маънони англатади. Бундан ташқари, мазкур тушунча у ёки бу партия вакили бўлган депутатни, сайлаб қўйиладиган мансабдор шахсни қўллаб-қувватловчи сайловчиларни англатиши ҳам мумкин.

Демак, электорат тушунчасига ягона ёндашув мавжуд эмас. Биринчи ёндашувга кўра “электорат” деганда барча сайловчиларни тушуниш таклиф

этилмоқда. Иккинчи ёндашувга кўра – электорат – бу партиянинг сайловчилари. Бизнингча иккинчи талқин “электорат” категориясининг моҳиятига мос келади. Ушбу қараш бир қатор хорижий мамлакатлар амалиёти таҳлилига асосланади. Хусусан, “сиёсий партияларнинг номзодларига овоз берувчи, давлат органларига шу партия вакили сайланишини қўллаб-қувватловчи сайловчилар қатлами электоратни ташкил этади”. Шунга кўра, электорат муайян сиёсий партиянинг тарафдорлари, уни қувватловчи сайловчилар оммаси, яъни партиянинг социал базаси ҳисобланади.

Электорал функция тарафдорлари (М. Дувергер, Р. Катс, Ж. Ламберт, Э. Лейкман, Р. Таагепера, М. Шугарт ва бошқалар) [23] партиянинг сиёсий ҳаётини фақат электорал жараён билан, яъни партияларнинг сайловлар орқали ҳокимият вакиллик органларини шакллантиришда легитим тарзда иштирок этиши билан тўлиқ боғлашади.

Демак, электорал функция сиёсий партияларнинг бошқа функциялари қатори уларнинг ижтимоий-сиёсий роли, мақсадлари ва вазифаларига эришишдаги фаолиятнинг муҳим йўналишларидан бири сифатида тушунилади. Сиёсий партияларнинг электорал функцияси уларнинг бошқа функциялари билан ўзаро боғлиқ ва бир-бирига таъсир этиш орқали амал қилади.

Электорал функциянинг мазмунига алоқадор вазифалардан яна бири – кадрлар захирасини етиштириш, яъни партия ҳокимият вакиллик органларига сайловлар учун номзод сифатида кўрсатмоқчи бўлган шахслар доирасини шакллантириш, унинг учун вакил танлаш ва рағбатлантириш, уларни оммавий-ҳокимият фаолиятига тайёрлаш, зарур билим ва кўникмаларни эгаллашини тизимли равишда ташкиллаштириб боришдир.

Бошқача айтганда, замонавий партиялар учун кадрлар махсус университетларда ёки қайта тайёрлаш курсларида тайёрланмайди. Партия ўз ғояси ва қарашлари асосида, уни келгусида ривожлантиришга хизмат қилувчи сиёсатчиларни ўзи қидириб топади ва тарбиялайди. Бир сўз билан айтганда партия ўзи учун кадр етиштирувчи муҳим институтдир.

Бир қатор давлатларда сиёсий партияларнинг ушбу функция (вазифа)си қонуний равишда мустаҳкамлаб қўйилган, масалан, Италия ва Скандинавия мамлакатларида [24. Б. 14]. Одатда, номзодларни танлаб олиш ва илгари суриш (номзод сифатида кўрсатиш) партия съездларида, партия аъзолари томонидан номзодлар муҳокама этилиб, тавсия этиш йўли билан амалга оширилади.

Юқоридагилардан ташқари, сиёсий партияларнинг электорал функция мазмунига **яна қуйидаги вазифалар киради**: сайловолди ташвиқотини уюштириш, ўз номзодларини кўрсатиш, сайловчилар имзоларини тўплаш, сайловолди платформаларни (дастурларни) тайёрлаш, сайловга қадар ва сайловдан кейин ташвиқот ишларини олиб бориш, овоз бериш жараёнини кузатиш ва сайлов натижаларини сарҳисоб қилиш. Баъзи экспертларнинг таъкидлашича, ривожланган мамлакатларнинг замонавий партиявий тизимларининг аксариятига “электорал функция” хосдир. Ушбу фикрни тўлиқ қўллаб-қувватлаган ҳолда айтиш зарурки, сиёсий партиялар ўз функцияларини фақат сайлов жараёнида юзага келади, деган нотўғри қараш ўз самараси бермаган.

Сиёсий партиялар функцияларини таснифлашда электорал функцияга алоҳида урғу берувчи мамлакатлар мавжуд [25. Б. 74]. Масалан, АҚШ штатларидаги

партияларнинг функцияларини таҳлил қилишга бағишланган илмий адабиётларда коммуникатив, бирлаштирувчи каби функциялари, қатори сайлов жараёнида иштирок этиш функцияси, сайловлар орқали давлат ҳокимияти вакиллик органида ўринларни эгаллашни, шунингдек ўз вакиллари орқали давлат ҳокимиятини амалга оширишда иштирок этиш функциялари ҳам таснифлаб ўтилган.

Баъзи экспертлар партиянинг учта асосий функциясини ҳам кўрсатиб ўтадилар: жамоатчилик фикрини шакллантириш, сайланадиган давлат органларига номзодларни танлаш ва депутатлар фаолияти учун шароитлар яратиш [26. Б. 2].

Шуни таъкидлаш керакки, юқоридаги барча функциялар партиялар томонидан мураккаб тарзда амалга оширилади ва баъзида амалда уларни бир-биридан ажратиш қийин, уларни амалга ошириш бўйича тадбирлар бир-бири билан чамбарчас боғлиқ, кўпинча бир-бири билан кесишади ва қамраб олади.

Юқоридаги ёндашувларни инобатга олган ҳолда, сиёсий партияларнинг сайлов жараёнидаги иштирокини, яъни *электорал функциясини – сиёсий партияларнинг сайлов муносабатлари соҳасидаги ҳуқуқ ва мажбуриятларини муайян сайлов тартиб-таомиллари, ҳаракатлари, воситалари ва шакллари орқали амалга ошириш, электорат қисмини аниқлаб олишга қаратилган фаолиятини тушуниш мақсадга мувофиқдир.*

Фақатгина сайловларда ғалаба қозониш ва ҳокимиятнинг вакиллик органида ўринларни эгаллаш билан партия қонуний равишда ҳокимиятга эришиши ва дастурий мақсадларини амалга ошириши мумкин. Сайловдаги ғалаба партиянинг муваффақиятли ишлашининг асосий шarti, унинг самарадорлиги ва ҳаётийлигининг ўлчовидир. Мазкур натижаларга сиёсий партияларнинг электорал функцияларидан самарали фойдаланмасдан туриб эришиб бўлмайди.

Шундай қилиб, партиялар фаолиятида электорал функция алоҳида ўрин тутади. Айрим адабиётларда ушбу функция тузилмавий (структураловчи) функция деб ҳам аталади. Бу партиянинг сайлов стратегиясини ишлаб чиқишга, сайловолди платформасини тарғиб қилишга, номзодларни кўрсатишга қаратилган функциясидир.

Электорал функция оммавий хусусиятга эга, шунинг учун уни амалга ошириш сиёсий партияларнинг нафақат ҳуқуқи, балки мажбуриятидир. Бугунги кунда дунёнинг кўплаб демократик мамлакатларида сайлов қонунчилигининг асосан сиёсий партиялар мақомини мустаҳкамлашга йўналтирилганлиги, сайлов жараёнининг ҳар бир босқичида уларнинг фаолиятини батафсил тартибга солишга интилиш тенденцияси кузатилмоқда.

Энди бевосита, сиёсий партиянинг электорал функциясини амалга оширишнинг мазмуни ва асосий шакллари кўриб чиқамиз.

Биринчи, ушбу функция партиялар дастурларини, уларнинг сайловолди платформаларини, партия қурултойларида сиёсий қарорларини тайёрлаш, шунингдек ушбу ҳужжатларни аҳоли орасида кенг тарғиб қилиш орқали амалга оширилади. Бунда электоратнинг манфаатлари сайловолди дастури таркибида ғоявий-назарий шаклда акс этирилади.

Иккинчи, сиёсий партиялар сайланадиган лавозимларга ўз номзодларини бевосита кўрсатадилар.

Учинчи, улар сайловолди кампаниясининг (рақобатли курашнинг) боришини мувофиқлаштирадilar.

Тўртинчи, партиялар матбуотда, радиода, телевидениеда, митингларда, йиғилишларда ва бошқа жойларда ташвиқот ишларини олиб борадилар. Шу билан бирга, улар замонавий технологиялардан, ахборотни қайта ишлаш ва узатиш соҳаларидаги сўнгги ютуқлардан кенг фойдаланадилар.

Бешинчи, сайлов кампаниясини молиялаштиришда қатнашадилар.

Таҳлилимиз комплекс ва тизимли бўлиши учун партиялар электорал функциясининг миллий қонунчилик асосларига эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Ўзбекистон Республикаси “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги қонунининг 1-моддасига биноан, сиёсий партия Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг қарашлар, манфаатлар ва мақсадлар муштараклиги асосида тузилган, давлат ҳокимияти органларини шакллантиришда жамият муайян қисмининг сиёсий иродасини рўёбга чиқаришга интилувчи ҳамда ўз вакиллари орқали давлат ва жамият ишларини бошқаришда қатнашувчи кўнгилли бирлашмасидир [27].

Бизнингча, ушбу қонунчилик таърифи партиянинг муҳим функцияси бўлмиш электорал функциясини етарлича акс эттирмайди, зеро, айнан шу функция туфайли давлат ҳокимияти учун расмий кураш олиб борилади.

“Сиёсий партиялар тўғрисида”ги қонуннинг 12-моддасига мувофиқ: “Сиёсий партиялар қонунда белгилаб қўйилган тартибда Ўзбекистон Республикаси Президенти, давлат ҳокимияти органлари сайловларида иштирок этиш ҳуқуқига эга.” Демак, қонун чиқарувчи билвосита бўлса ҳам сиёсий партиялар мақомига эга бўлган барча жамоат бирлашмаларининг электорал функцияларини мустаҳкамлаган. Шу муносабат билан биз сайловлар орқали давлат ҳокимияти учун курашда иштирок этиш сиёсий партиянинг асосий белгиси сифатида қонунчиликда мустаҳкамланиши лозим, деган фикрни қўллаб-қувватлаймиз.

Шунингдек, электорал муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш механизмини такомиллаштиришнинг мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Шу билан бирга биз қабул қилинадиган барча узвий ташкил этилган юридик воситалар тизимини назарда тутамиз, улардан фойдаланиш электорал муносабатларга самарали махсус ҳуқуқий таъсирини таъминлайди. Мазкур ҳуқуқий механизмлар сайлов жараёнидаги барча муҳим муносабатларни ўз ичига қамраб олади.

Бундан шундай хулоса чиқадики, сиёсий партиянинг асосий вазифаларидан бири – сайлов кампаниясини ташкил этиш ва ўтказишдир. Шунинг учун сайловларда иштирок этиш нафақат сиёсий партиянинг асосий вазифаси, балки ижтимоий бурчи ҳамдим. Афсуски, на Ўзбекистон Республикасининг “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги Қонунида, на Сайлов кодексида сайловларда иштирок этиш партиянинг юридик мажбурияти сифатида белгиланмаган.

Шу боис, “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги қонуннинг 1-моддасини партиянинг сайловларда иштироки мажбурийлиги тўғрисидаги қоида билан тўлдиришни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Шу билан бирга, агар партия маълум бир вақт давомида сайлов кампаниясида иштирок этмаса, у оддий жамоат бирлашмаси мақомида қолиб, сиёсий партия мақомидан маҳрум бўлиши мумкинлиги тўғрисидаги нормани ҳам қонунда мустаҳкамлаш мақсадга мувофиқ.

Таъкидланганидек, сиёсий партиянинг сайловлардаги иштироки унинг электорал функциясини сайлов жараёнининг турли ташкилий-ҳуқуқий шакллари ва тартиб-таомиллари орқали амалга оширишдир. Сайлов кодекси ва бошқа қонун ҳужжатларида сиёсий партиялар сайловолди ташвиқотида киришиш пайтида эга бўладиган ваколатларнинг муайян кўлами ва турлари белгиланган.

Бунга қуйидагилар киради:

- давлат органларига сайловларда номзодларни кўрсатиш;
- сиёсий партия томонидан кўрсатилган номзодларни сайлашга йўналтирилган сайловолди ташвиқотини олиб бориш;
- кўрсатилган номзодлар томонидан ишончли вакилларни тайинлаш;
- овоз бериш жараёнини ва сайлов натижаларини аниқлашни кузатиш учун ваколатли вакилларни ва кузатувчиларни тайинлаш;
- сайлов ҳуқуқлари ёки жараёнлари бузилганлиги тўғрисида шикоят билан ваколатли органларга мурожаат қилиш;
- кўрсатилган номзодларни чақириб олиш.

Шундай қилиб, партиянинг электорал функцияси унинг фаолиятининг етакчи йўналишларидан бири сифатида, кўп қиррали хусусиятга эга бўлиб, турли шакллар ва усулларда амалга оширилиши қонунчиликда батафсил тартибга солинган. Сайлов жараёнида иштирок этиш сиёсий партияларнинг ижтимоий моҳияти ва халқ ҳокимиятчилигини амалга ошириш механизмидаги сиёсий-ҳуқуқий ролининг мужассам ифодасидир. Шунинг учун электорал функция қонунчиликда партияларнинг сайловларда иштирок этиш ҳуқуқларини рўёбга чиқаришнинг ташкилий-ҳуқуқий механизмида юридик мустақамланиши лозим [28].

Яна бир ўта муҳим масала сайловчиларнинг электорал ҳуқуқий маданиятини шакллантириш сиёсий партиялар электорал функциясининг ўта муҳим таркибий қисми эканлигига алоҳида эътибор қаратиш зарур.

Сайлов жараёнини нафақат сиёсий-ҳуқуқий воқелик, балки маърифий-маданий муносабатлар мажмуи, деб қараш ҳам унинг муҳим қиррасини англаш лозимлигини тақозо этади. Сайлов кампаниясининг муваффақияти кўп жиҳатдан аҳолининг, фуқароларнинг, шу жумладан сайловчиларнинг ҳуқуқий ва сиёсий савиясига, маданиятига боғлиқ. Худди ана шу маданий-маърифий савия уларнинг фаол фуқаролик позициясини белгилаб беради.

Сайловчилар ҳуқуқий маданиятининг муҳим жиҳати шундаки, сайловлар ҳар бир сайловчи учун чуқур идрок, теран тафаккур ва билимдонлик синови эканлигини ҳис қилган ҳолда одиллик, ҳаққонийлик ва масъулият билан сайлов участкаларида яратилган барча имкониятлардан оқилона фойдаланишдан иборат. Бу борада юзакичилик, бепарволик, лоқайдлик ва сохталикка асло ўрин бўлмаслиги, аксинча, ҳар бир фуқарода мамлакат тақдири учун масъуллик, ислохотларга дахлдорлик ҳисси жўш уриб турмоғи лозим.

Сайлов жараёнидаги сиёсий-ҳуқуқий ижтимоий муносабатларнинг маърифий даражасини кўтариш учун сайловчиларнинг, яъни электоратнинг маданий савиясини муттасил юксалтириб бориш талаб этилади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, “Бугун замоннинг ўзи сиёсий партияларнинг иш услубини ўзгартириш, уларнинг аҳоли, электорат билан мулоқотини тизимли йўлга қўйишни талаб этмоқда” [29].

Хулоса ўрнида шуни қайд этиш керак, сайловлар сиёсий партияларнинг давлат ҳокимияти вакиллик органларини шакллантиришда иштирок этишининг муҳим шаклидир. Бунда партиялар ўз номзодларини қўллаб-қувватлашга қаратилган турли хил тадбирларни ташкил этиш орқали ўзларининг сайлов сиёсатини амалга оширадилар.

Электорал функциянинг муваффақияти сиёсий партиянинг мавжуд бўлиш ва амал қилишининг асосий шарти бўлиб, унинг фаолияти самарадорлиги ва ҳаётийлигининг кўрсаткичидир. Зеро, сайловчилар назарида партия сайлов натижаларига кўра ижобий ёки салбий баҳо олиши мумкин. Мазкур функцияни амалга ошириш натижалари сайловчиларнинг маълум бир партияга, номзодларга бўлган ишонч даражасини аниқлашга имкон беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Миракулов М. Президент сайлови: миллий ва хорижий тажриба / “Ҳуқуқ ва бурч” 2015, №2, – 24-25-бетлар.
2. Эргашева М.З. Сиёсий партиялар – фуқаролик жамиятининг муҳим институти / Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларини шаклланиш масалалари: назария ва амалиёти. – Т., 2007. – Б.143
3. Schlesinger, J.A., 1994. Political parties and the winning of office. University of Michigan Press. – P. 3.
4. Downs A. An Economic Theory of Democracy. New York: 1987. Harper. – P. 12.
5. Mersel Y. The dissolution of political parties: The problem of internal democracy //International journal of constitutional law. – 2006. – Т. 4. – №. 1. – С. 84-113.
6. Wigton R. C. The Parties in Court: American Political Parties Under the Constitution. – Lexington Books, 2013.
7. Fombad C. M. Challenges to constitutionalism and constitutional rights in Africa and the enabling role of political parties: Lessons and perspectives from Southern Africa //The American Journal of Comparative Law. – 2007. – Т. 55. – №. 1. – С. 1-45.
8. Gabryszak R. et al. The evolution of the positions on social issues of major political parties in Poland. Comparative analysis of the election programs of Platforma Obywatelska (Civic Platform) and Prawo i Sprawiedliwość (Law and Justice) from 2007, 2011 and 2015 //Przegląd Politologiczny. – 2019. – №. 4. – С. 95-108.
9. Heath O., Ziegfeld A. Electoral volatility and turnout: Party entry and exit in Indian Elections //The Journal of Politics. – 2018. – Т. 80. – №. 2. – С. 570-584.
10. Sethia A. Where’s the party?: towards a constitutional biography of political parties //Indian Law Review. – 2019. – Т. 3. – №. 1. – С. 1-32.
11. Albert R., Colon-Rios J. I. (ed.). Quasi-constitutionality and Constitutional Statutes: Forms, Functions, Applications. – Routledge, 2019.
12. Mbaku J. M. Protecting Minority Rights in African Countries: A Constitutional Political Economy Approach. – Edward Elgar Publishing, 2018.
13. Wagner W. et al. The party politics of legislative–executive relations in security and defence policy //West European Politics. – 2017. – Т. 40. – №. 1. – С. 20-41.
14. Gamurari V. Political Parties in the Process of Democratization and Transition: A Perspective from International Law //Studii Juridice Universitare. – 2019. – С. 13.
15. Bugajski J. Political Parties of Eastern Europe: A Guide to Politics in the Post-communist Era: A Guide to Politics in the Post-communist Era. – Routledge, 2020.

16. Steven M. The European Conservatives and Reformists (ECR): Politics, Parties and Policies. – Manchester University Press, 2020.

17. Djou A. M. G., Quintarti M. A. L. Women's Participation in Political Parties and Simultaneous Elections // Law Research Review Quarterly. – 2018. – Т. 4. – №. 3. – С. 601-610.

18. Deschouwer K. Political Parties as Organizations: A Contingency Approach. Paper delivered at the World Conference of the International Sociological Association. 1986. – P. 6.

19. Janda K. Political Parties: A Cross-National Survey. N. Y.: The Free Press, 1980. LIX. – P. 32.

20. Волкова Е.А. Конституционно-правовые аспекты участия политических партий в формировании и деятельности парламента России: автореф. дисс. канд.юрид.наук. – М., 2010. – С. 6.

21. Берлин П. А. Политические партии на Западе: их доктрины, организация и деятельность. СПб., 1997. – С. 5.

22. Lawson K. The Comparative Study of Political Parties. N. Y.: St. Martin's Press, 1976. XIII. – P. 3-4.

23. Таагепера Р., Шугарт М.С. Описание избирательных систем // Полис. 1997. №3. С.114-137; Лейкман Э., Ламберт Дж.Д. Исследование мажоритарной и пропорциональной избирательных систем/ под ред. Шугаева А.С. М., 1958.

24. Политическая мысль новейшего времени. Персоналии, идеи, концепции: Краткий справочник / Сост. Михайлова Е. М. – Чебоксары: ЧКИ РУК, 2010. - С. 14.

25. Согрин В.В. Двухпартийная система США: преемственность и обновление // Политические исследования. – 2003. – № 3. – С. 164-170; Невакшенов А.Е. Партийная проблематика США в американской историко-политической мысли второй половины хх века: автореф. дисс.канд. истор. наук. – Томск, 2008. – С. 23.

26. Katz R. A Theory of Parties and Electoral Systems / Baltimore : The John Hopkins University Press, 2007. – P. 74.

27. Coleman J.J. Responsible, Functional or Both? American political parties and the APSA Report after fifty years // The state of the parties: the changing role of contemporary American parties. Fourth edition. – Boulder, New York, 2003. – P. 2.

28. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 й., 2-сон, 36-модда

29. Мирзиёев Ш.М. Парламентимиз ҳақиқий демократия мактабига айланиши, ислохотларнинг ташаббускори ва асосий ижроچиси бўлиши керак // “Халқ сўзи”, 2017 йил 13 июль.

30. Bekzod, M., 2019. The experience of legal regulation of the activities of private employment agencies in Uzbekistan. In Bridge to science: research works (pp. 7-10).

31. Kosimov Botirjon Ma'rufjon o'g'li THREATS TO JUDICIAL INDEPENDENCE: REFLECTIONS ON THE US EXPERIENCE // TSUL Legal Report. 2020. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/threats-to-judicial-independence-reflections-on-the-us-experience> (дата обращения: 15.03.2021).

32. НАРИМАНОВ Б. ЎЗБЕКИСТОНДА НОДАВЛАТ НОТИЖОРАТ ТАШКИЛОТЛАР ТАРИХИ ВА РИВОЖЛАНИШИНИНГ АСОСИЙ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ //ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ. – 2020. – Т. 1. – №. 3. – С. 18-29.

33. Yakubov Sh. U. Digitalization of public control. Psychology and education (2021) 58(2): 1346-1352 doi:<https://doi.org/10.17762/pae.v58i2.2281>

34. Алиева К. Парламентда гендер тенглиги масалалари: Ўзбекистон ва хорижий мамлакатлар мисолида // Хуқуқий тадқиқотлар электрон журнали. – 2020. – ¹SI-2 (2020) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9130-2020-SI-2> 2-Махсус сон. Б. 195-204

35. Alieva K. Gender equality during a pandemic: the problem of domestic violence // Review of law sciences. – 2020. – №2.p. 69-73. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gendernoe-ravenstvo-vo-vremya-pandemii-problema-semeyno-bytovogo-nasiliya>

36. Аслонова, Л., 2021. Historical origins and the role of the upper house of parliament in states with a bicameral parliamentary system. Общество и инновации, 2(1/S), pp.104-108.

37. Ботиров, Х., 2020. ПРОБЛЕМЫ КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМА В УЗБЕКИСТАНЕ. Review of law sciences, 3(Спецвыпуск).